

ISSN 0027–8084
УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXVIII/3-4

БЕОГРАД
2017

УДК 811.163.41'374
811.163.41(091)

НЕНАД Б. ИВАНОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 8. октобра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ЈЕДАН ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СРПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ
(РУКОПИСНА ЗБИРКА НАРОДНИХ РЕЧИ В. С. КАРАЦИЋА
У ГРАЂИ ЗА РЕЧНИК САНУ)

У раду се говори о *Рукописној збирци народних речи* В. С. Карацића у грађи за РСАНУ. На основу доступних архивских података разматрају се настанак збирке и њен пријем у речничку грађу, а на основу оног дела збирке који је обрађен у РСАНУ одређују се њено порекло и извор. Истраживање је спроведено са циљем одређивања места Вукове збирке у повести српске лексикографије 19. века.

Кључне речи: лексикографска историографија, лексикографски поступак, збирка речи, Вук Стеф. Карацић, Речник САНУ.

1.1. У списку од 3976 извора за *Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*¹ под сигнатуром *Вук 19* налази се референца од посебног интереса за историчара лексикографије. Реч је о рукописној збирци народних речи² чији је аутор Вук Стефановић Карацић (РСАНУ XIX: XXI).

---

* nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременој српској књижевној језика и израда Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ У даљем тексту: РСАНУ. Укупан збир извора је дат према нашем бројању.

² Појмом „збирка (народних) речи“ у грађи за РСАНУ обухватају се различити видови рукописне грађе. Најчешће је реч о збиркама дијалекат-

1.2. На овај Вуков лексикографски прилог у науци до сада није обрађана пажња.³ Стога ћемо настојати да га осветлимо са два становишта, историјског и лингвистичког. На историјском плану, реконструисаћемо околности настанка Вукове збирке, као и њеног пријема у грађу за РСАНУ. На лингвистичком плану, анализираћемо садржај једног дела збирке у контексту Вуковог лексикографског поступка, као и у контексту поступка његових савременика. Крајњи циљ рада лежи у разматрању Вукове збирке као неистраженог извора за повест српске лексикографије у 19. веку.

***

2.1. О Вуковој рукописној збирци данас смо у могућности да просуђујемо посредно, на основу оскудних података који су сачувани у архиви и картотеци грађе за РСАНУ. У деловодном протоколу збирке речи у грађи за РСАНУ збирка је заведена под бр. 196: ту стоји записано да броји 32 речи и да има сигнатуру „Бр. 1“. Примљена је у грађу између марта и септембра 1913. године (претходни и потоњи унос) (ДПЗ: s.p.). Збирка се не помиње у списку извора за *Оглед* РСКА М. Иванића који је штампан исте године (Иванић 1913). Даље, спис *Српски речник књижевнога и народнога језика* А. Белића из 1926. у одељку „Списак скупљача речи из народнога говора“ под бр. 65 наводи Вукову збирку од 32 речи са белешком „заоставштина“, док у колони „Одакле су речи“ стоји „из хартија“ (Белић 1926: 77). Збирка није уврштена у изворе за *Огледну свеску* РСА из 1944. године – претпостављамо, с намером да се сачува⁴ (Оглед 1944). Коначно, поново се јавља у списку извора који је објављен у првом тому РСАНУ, где добија данашњи назив *Рукописна збирка народних речи* (РСАНУ 1959: XLVIII). У грађи за РСАНУ збирка је присутна у об-

---

ских речи одређене области (у распону од списка лексема до рукописних речника), али се под овај појам уврштавају и збирке имена и презимена, збирке имена места, зоолошких назива, збирке страних речи у српском језику, тематске збирке појмова из различитих струка и др.

³ Ову збирку не спомињу ни најпажљивији хроничари Вуковог лексикографског рада: Љ. Стојановић (1924), А. Белић (1948), П. Ивић (1966), Ј. Кашић (1986).

⁴ У „Уводу“ *Огледа* из 1944. наводи се да је у речник „ушао ... цео класични језик наш: цео Вук и цео Даничић, сви примери из њихових дела, сви без изузетка“ (Оглед 1944: X). Изостављање Вукове збирке из овако наглашене језичке основе речника могло би се правдати тиме што је за време Другог светског рата постојање Вукове рукописне грађе у Академији преглеђивано пред окупационим снагама.

лику листића (препис из 20. века) са (граматички обрађеним) лексемама, примерима и сигнатуром „В. Ст. Караџић, рукоп. бр. 1“.

Чињеница да се ради о збирци из Вукових хартија помаже нам да ближе одредимо околности њеног пријема у Лексикографски одсек. После смрти Вукове кћерке Мине, 1894. године, архивски део његове рукописне заоставштине доспео је у Одбор за издавање Вукових дела при Српској академији (Добрашиновић 1988: 47).⁵ Изгледа да је том приликом извршена даља селекција Вукових архивалија: део његове грађе у вези са лексикографским радом преписан је на листиће и уврштен у архиву Лексикографског одсека. О овоме сведочи и чињеница да Вукова збирка није једини спис из његове оставштине у грађи за РСАНУ.⁶ И то су готово сви историјски подаци којима располажемо када говоримо о овом извору.

2.2. У 19 до сада објављених томова РСАНУ обрађено је 12 речи из Вукове збирке. То су: а) **именице**: **аврљ**, аврља м ... **2.** „какогод дрвце у земљи; исп. патрљ“; **гардџ**, -џа (-џа) ... „сабљарка *Relcus cultratus* (врста рибе)“⁷; **кавезлија** ... **2.** „(обично у мн.) врста платна протканог вуном“ (пр. „Умори се, озноји се, и он вади кавезли-

---

⁵ „По њеној [Мининој] смрти ... Србија је дошла у посед ове драгоцене оставине. Извршена је и њена расподела ... књиге, тачније мањи део њих дате су Народној библиотеци (остале је Вуков син продао петроградској Библиотеци Академије наука), архивалије – Академији наука, музеалије – Народному музеју; географске карте – Географском заводу“ (Добрашиновић 1988: 47).

⁶ Белићев спис *Српски речник књижевнога и народнога језика* из 1926. уз Вукову региструје још две збирке речи „из Вукових хартија“ у грађи за РСАНУ: из Далмације, Херцеговине и Црне Горе (166 речи), и из Далмације (106 речи). Обе збирке су од непознатих скупљача (Белић 1926: 79). Даље, из писма С. Богдановића В. Караџићу од 19. децембра 1861. сазнајемо да је овај скупљач послао Вуку збирку „пословица и ријечи, које у Вашим збиркама не нађох“. На маргини прве стране писма стоји следећа белешка: „Прилоге у 7 табака предао Лексик. Одсеку“. Потоњи управник Архива САНУ, Божидар Ковачевић, записаће на маргини последње стране истог писма, знатно касније (1963. године): „Прилог (скупљене речи) предат је у своје време Лексикографском одсеку. Вид. Речник Института за српскохрватски језик, књ. I, стр. LVII“ (Преписка XII: 963–964). Трагања за овом збирком по архиви РСАНУ остала су без резултата. „Нисам успео да дођем у траг овом прилогу ... Дошао сам само до Белићеве забелешке да је садржао око 200 народних речи“ – пише Г. Добрашиновић (Добрашиновић 1988: 71; фусн. 155).

⁷ На листићу само: „в. сабљарка“.

је, утр себе, па дјевојку“)⁸; **кѧнтош** ... „врста женске хаљине“ (пр. „Кантош [је] аљина женска као иберок само што је на леђи нарозана“); **мѧркора** (пр. „од дрвета у камен претворена као гладилица, што се на њој бријач оштри“); **млади́нство** „младо доба, младост“ (пр. „Кад нисам чинио у мом младинству, нећу ни у старинству“); **мѧцуња** (пр. „Муцуња [је] сва кожа око главе лисичије“); **натпет(н)ица** „мамуза“; **пѧнђуле** ж мн. ... „врста кратке кошуље која се облачи преко (дуге) кошуље“ (пр. „Пенђуле. Кошуљац по кошуљи од беза (као шлафјанка)“); б) **глаголи**: **бирѧвати**, бирѧјѧм „искусити нешто, пробати“ (пр. „Ја сам то бировао, па знам“); **лаксити се** „трудити се, напрезати се“ (пр. „Лакси се у послу“); в) **придев**: **кѧматан** „здрав, јак; способан“.

2.3. Прво што пада у очи приликом прегледа ових речи јесте да се ради о дијалектизмима. Од 12 побројаних лексема чак 8 је у РСАНУ засведочено само једним извором – Вуковом збирком.⁹ Бројни показатељи помажу да се одреди порекло ових речи: квалификатор уз одредницу *меркора* (на листићу: „у Барањи“); суфикс мађ. порекла **-ош** употребљен за грађење им. *каниѧош* (Клајн 2003²: 227); германизам *иберок* („лакши капут“) употребљен у дефиницији исте именице; гл. *бироваѧи* (од им. *бирѧв* мађарског порекла, РСАНУ), и сл. Реч је, дакле, о лексици која потиче из Срема и Барање.¹⁰

2.4.1. Преглед појединих лексичких уноса сугерише налаз о атипичности њихове обраде за Вуков лексикографски поступак. Тако нпр. им. **кавезлија** показује одступање од Вуковог поступка у граматичкој обради и давању потврда примера. У збирци (препис на листићу) ова одредница је забележена у облику једнине, док пример („...и он вади кавезлије...“) указује на то да именица припада категорији *pluralia tantum* (што, уосталом, сугерише и глоса „обично у мн.“ у РСАНУ наведена уз значење 2. под којим је обрађен овај пример). Са друге стране, Вук је у *Рјечнику* именице са значењем предмета са-

⁸ На листићу је забележено и значење под 2. „ћенар“ (*врсѧа ѧанкої ѧамучної ѧлајна украшеної на ивицама*).

⁹ Заправо, добро засведочене су само речи **кавезлија**, **каматан** и **натпетица**. Код именице **аврљ** у примарном значењу „батина којом се млати воће“ значење под 2. у РСАНУ је потврђено само Вуковом збирком. Именица **младинство** је, уз Вукову збирку, потврђена само још у једном примеру (из М. Настасијевића).

¹⁰ Посредан доказ да је део речи из Вукове збирке пореклом из Барање даје потврда за им. *кавезлија* у збирци речи С. Дамјановића (РСАНУ): „У Барањи, *кавезлија* је платно усновано, т. ј. проткано вуном. У Срему је то исто *усновица*“ (истицање: Н. И.).

стављеног од више делова на **-лија** у одредници успостављао у облику множине (нпр. *сандалије, фишеклије, јеменлије, тшуманлије, каишлије* и др.), што представља одраз његовог „граматичког реализма“ (Ивић 1966: 89), односно настојања да као основни облик речи граматички фиксира онај који је у стварној употреби (Кашић 1986: 1616 и д.). Уз ово, пример који служи као потврда им. *кавезлија* [/-e] не може се наћи ни у једној збирци народних песама које је сакупио Вук (корпусна претрага) – иако знамо да су стиховни примери за *Рјечник* узимани управо из тих збирки.

2.4.2. За Вуков лексикографски поступак донекле је спорно и бележење именице **младинство** у апстрактном значењу ОСОБИНЕ ИЛИ СТАЊА У ВЕЗИ СА КАРАКТЕРНО-ЕМОЦИОНАЛНИМ СКЛОПОМ ЛИЧНОСТИ, будући да је он избегавао да уноси именице на **-ост** и **-ство** овог значења у *Рјечник*, а за превод *Нової завјѣта* је узимао претежно оне са негативним значењем (према: Ивановић 2008: 139).

2.5. Све што је изложено у т. 2.3. и 2.4. упућује на закључак да скупљач лексике из збирке под сигнатуром *Вук 19* није сâм Вук. То не чуди, пошто знамо да је из Срема и Барање Вук добијао грађу за *Рјечник* посредно, највише од Адама Драгосављевића (Белић 1948: 170; Степановић 1988: 227). Стога можемо претпоставити да је А. Драгосављевић највероватнији приложник лексике збирке из Вукових хартија.

***

3.1. Изложену претпоставку проверили смо на следећи начин. Речи из Вукове збирке ексцерпирани из РСАНУ сравнили смо са лексичком грађом из заоставштине А. Драгосављевића.¹¹ Та грађа се чува у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду у две збирке: *Дојуна Вукова Рјечника* (после 1852, Драгосављевић¹), и *Речи који’ нема, и који’ значење избива* у Рјечнику *Вукову из 1852* (после 1852, Драгосављевић²).

У грађи А. Драгосављевића нашли смо свих 12 Вукових речи. Из начина на који су обрађене јасно је да је он заиста и прилагач Вукове збирке. У следећој табели дајемо примере обраде неких лексема код А. Драгосављевића и Вука:

---

¹¹ Адам Драгосављевић (1800–1862), филолог, лексикограф, скупљач народних умотворина и књижевник, писац српског буквара и катихизиса и немачке граматике. Био је један од првих и највреднијих Вукових сарадника.

А. Драгосављевић ^{1,2} , речничка грађа	В. С. Караџић, <i>Рукописна збирка народних речи</i>
авърљ авърље дрвце и дрвљад, и несасечене жице по безу које ви́ре.	àврљ м какво год дрвце у земљи.
Бирòвати [1]) [нечитљив немачки еквивалент] он сасвачим бирује; 2) [нечит. нем. екв., anstrengen?] ја сам то већ бировао. сп. пробати.	бировати , ујем v impf. zwobirum. Ја сам то бировао, па знам.
Каматан , тна, нп. човек (здрав јак окретан).	кàматан , -тна, -о [Komtmäblig?] (маџарски Derék) човек који је здрав, јак и окретан.
Кантош , иберок на леђи сабран нарзан.	кàнтош , т. аљина женска као иберок само што је на леђи нарзана.
Пенђуле , од беза дебела као шлафјанка кошуља дужа спред а остраг краћа коју мушки носе највише кад жито вежу да своје кошуље рукаве не деру, а и комотније у њој раде за што су рукави тесни. Пенђуле по вџр кошуље облаче.	пѣнђуле , f. pl. кошуљац по кошуљи од беза (као шлафјанка).

3.2. Упоредни приказ обраде указује на то да је Вук доста интервенисао на примљеној грађи коју је добио од А. Драгосављевића. Поред сасвим извесне селекције речи које ће ући у збирку,¹² Вукове интервенције најоучљивије су у доменима правописа, престилизације дефиниција и пратећих примера.

Тако је значење именице **аврљ** у Вуковој збирци дато формулацијом *какво јод дрвце*, којом је домен њеног значења сведен на ЈЕ-ДАН НЕОДРЕЂЕНИ ПОЈАМ из класе појмова СРОДНИХ ПО ОБЛИКУ. Таква дефиниција представља бољу основу за повезивање ове лексеме са лексемом **патрљак** (исп. у РСАНУ под 1.а.), него она коју је дао А. Драгосављевић. Даље, код глагола **бировати** Вук је препознао да примери под 1) и 2) представљају реализације једног општијег значења типа ПРОБАО, па их је објединио једним примером са додатком у

¹² Овоме у прилог говори следећи пример Вуковог односа према грађи коју му је слао А. Драгосављевић. Од укупно 2.260 народних речи које је у периоду од 1825. до 1832. примио од њега, Вук је у *Рјечник* из 1852. после пробирања унео тек нешто више од четвртине (Степановић 1988: 228).

облику зависне реченице који разјашњава значење овог глагола говорницима који не разумеју немачки еквивалент. Код значења придева **каматан**, тежиште дефиниције је измештено на придевски однос (*човек који је X*, а не *човек (X)*), чиме је омогућено придруживање ове лексеме синонимској групи придева са значењем људских особина (*здрав, јак, okreћан*). У дефиницији именице **кантош**, Вук је хиперонимом *аљина* нагласио припадност дефинисаног појма семантичкој групи ОДЕВНИХ ПРЕДМЕТА, док је остатак дефиниције престилизовао у однос појма *кантиош* према појму *иберок* као другом хипониму хиперонима *аљина*. Коначно, код именице **пенђуле** наглашена је њена граматичка припадност групи *pluralia tantum*, док је обимна дефиниција енциклопедијског типа, затечена код Драгосављевића, сведена поступцима идентификације (*кошуљац*), локализације (*по кошуљи*), квалитативног одређења (*од беза*) и успостављања сличности са појмом истог ранга (*као шлафјанка*).

3.3. Захваљујући претпоставци о Драгосављевићевом учешћу у стварању збирке под сигнатуром *Вук 19* били смо у могућности да утврдимо још нешто. У оставштини А. Драгосављевића трагали смо за речима које се најчешће јављају у Вуковој збирци, а то су лексеме везане за одевање, обување, крзнарство и уопште моду.¹³ Издвојене речи затим смо проверавали у корпусу неискоришћене грађе за РСАНУ. На тај начин нашли смо још две лексеме чији је извор Вукова збирка речи: **на́кес**, -са, т. „Јастучић за који се предева шав, кад се шије“; и **ча́ков**, т. „Онај комад коже, с којим се надостави лијеви пеш у кожува одоздо, до запињања дугмета“.

***

4. С обзиром на све изложено у овом раду, нисмо сигурни да би предлог измене ауторства збирке са сигнатуром *Вук 19* у изворима за РСАНУ био оправдан. Са друге стране, мишљења смо да би прецизно идентификовање прилагача речи и њихових лексикографских описа за Вуков *Рјечник* представљало значајан истраживачки подухват.¹⁴ У сваком случају, негде – можда на маргинама последњег тома Вукових сабраних дела, у коме ће бити објављени преписи њего-

¹³ Од 12 речи које су анализирани у овом раду чак 5 обухвата појмове дате семантичке групе: *кавезлија, кантиош, муцуња, најпјећница, пенђуле*.

¹⁴ Једно такво истраживање спроведено је у раду М. Николића о пореклу лексике из ужичког краја у Вуковом *Рјечнику* (Николић 1987). Захваљујемо се проф. М. Николићу на томе што је, пре више година, показао интересовање за тему Вукове збирке у РСАНУ и охрабрио нас да је истражујемо. Без тог охрабрења не би било овог рада.

вих архивских регеста – уз наслов *Рукописна збирка народних речи из Срема и Барање у трађи за РСАНУ* требало би да стоји следеће: Адам Драгосављевић, скупљач и основни обрађивач; Вук Стеф. Караџић, редактор.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1948: Александар Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик (расправе и предавања)*, Београд: Просвета.
- Добрашиновић 1974: Голуб Добрашиновић, Библиографски осврт на Вуково дело, у: *Библиографија сјиса Вука Стефановића Караџића*, Сабрана дела В. С. Караџића 36, Београд: Просвета, 571–648.
- Добрашиновић 1988: Голуб Добрашиновић, Вукова преписка, у: *Прејиска, књ. I*, Сабрана дела В. С. Караџића 20, Београд: Просвета, 31–142.
- Ивановић 2008: Ненад Ивановић, *Ајсџрактине именице у српском језику (творбени и семантички аспект)*, необјављени магистарски рад одбрањен на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Ивић 1966: Павле Ивић, О Вуковом Рјечнику из 1818. године, у: *Српски рјечник 1818*, Сабрана дела В. С. Караџића 2, Просвета: Београд.
- Кашић 1986: Јован Кашић, О *Српском рјечнику* из 1852, у: *Српски рјечник 1852*, Сабрана дела В. С. Караџића, књ. 11, Просвета: Београд.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Други део: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Николић 1987: Мирослав Николић, Ужичка лексика у Вуковом Рјечнику из 1852, *Наш језик* XXVII/3–4, Београд, 288–291.
- Степановић 1988: Предраг Степановић, Барањска лексика у Вуковом „Српском рјечнику“, *Научни сасџанак слависта у Вукове дане* 17/1, Београд, 227–236.
- Стојановић 1924: Љубомир Стојановић, *Животи и рад Вука Стеф. Караџића (26. окт. 1787 – 26. јан. 1864)*, Београд: Штампарија графичког завода „Макарије“.

ИЗВОРИ

- Белић 1926: Александар Белић, *Српски речник књижевнога и народнога језика*, Рукопис. Архив САНУ.
- ДПЗ (s.a.): *Деловодни протокол збирки речи у трађи за РСАНУ*, Рукопис. Институт за српски језик САНУ.

- Драгосављевић¹ (после 1852): Адам Драгосављевић, *Дојуна Вукова Рјечника*, Рукопис. Рукописно одељење Матице српске.
- Драгосављевић² (после 1852): Адам Драгосављевић, *Речи који' нема, и који' значење избива у Рјечнику Вукову од 1852*, Рукопис. Рукописно одељење Матице српске.
- Иванић 1913: Момчило Иванић, *Српски речник књижевнога и народнога језика по материјалу Лексикографскога одсека Српске Краљ. Академије*, Београд: СКА.
- Караџић (после 1852): Вук Стефановић Караџић, *Рукописна збирка народних речи (у трађи за РСАНУ)*, Рукопис (препис на листићима). Архив РСАНУ.
- Оглед 1944: Радосав Бошковић, Кирил Тарановски, Јован Вуковић *et al.*, *Речник српскога књижевнога и народнога језика, ојледна свеска*, Београд: СКА.
- Преписка XII: Вук Стефановић Караџић, *Прејиска, књ. 12*, Сабрана дела В. С. Караџића 31, Београд: Просвета.
- Рјечник* (1852): Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник исјумачен њемачкијем и латинскијем ријечима* (1852), четврто државно издање, Београд: Одбор за издавање Вукових дела.
- РСАНУ: *Речник српскохрватскога књижевнога и народнога језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Nenad B. Ivanović

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF SERBIAN
LEXICOGRAPHY
(A COLLECTION OF WORDS IN MANUSCRIPT FORM BY VUK
STEF. KARADŽIĆ AS PART OF CORPUS MATERIAL FOR THE
DICTIONARY OF THE SERBIAN ACADEMY)

Summary

In this paper we analyze *The Collection of Words in Manuscript Form* by Vuk Stef. Karadžić from historical and linguistic perspective. Special attention is paid to Adam Dragosavljević's lexicographic work in the field of word collecting from Srem and Baranja as a direct source to this *Collection of Words*.

Keywords: lexicographic historiography, lexicographic procedure, a collection of words, Vuk Stef. Karadžić, Dictionary of the Serbian Academy.